

INSTRUMENTI S TIPKAMA IZ FUNDUSA MUZEJA SLAVONIJE U OSIJEKU

Rad donosi rezultate istraživanja instrumenata s tipkama iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku (MSO), koji su po prvi puta analizirani u muzikološkom i kulturološkom kontekstu. Zastupljeno ih je 15: devet različitih vrsta klavira (stolni klavir; šest klavira u obliku krila, dva pijanina), pozitiv, fisharmonika i četiri harmonija. Nastali su u razdoblju od 1815. do oko 1960. Većina (devet) potječe iz Beča. Među ostala mjesta njihova nastanka ubrajaju se Pešta (Mađarska), Hradec Králové (Češka), Vrhnika (Slovenija), Herrljunga (Švedska) i Meriden (Connecticut, SAD), dok je pozitiv nepoznatog podrijetla. Budući da se radi o relativno nepoznatom području, rad se bavi problemima koji do sada nisu bili sustavno obrađivani. U vrijeme kada su se rabili, većina instrumenata koja se čuva u MSO-u bili su među glavnim preduvjetima muziciranja u Osijeku, ali i gradovima poput Sombora i Zagreba. Sa stajališta muzikologije može ih se smatrati jednim od ključnih primarnih izvora u proučavanju glazbene kulture ovog područja. Neke je upravo pohrana u MSO spasila od nestajanja.

Vilena Vrbanić

Cvijete Zuzorić 47
HR-10000 ZAGREB
vilena.vrbanic@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

UDK: 780.616.43:069
(497.543 Osijek)

Ključne riječi: instrumenti s tipkama, klavir, pozitiv, fisharmonika, harmonij, Muzej Slavonije, Osijek

UVOD

Muzej Slavonije u Osijeku (MSO) najveći je muzej općeg tipa u Hrvatskoj. Uz to je najstarija osječka i slavonska muzejska ustanova. Osnovan je 1877. kao Muzej slobodnog i kraljevskoga grada Osijeka, na temelju donacije numizmatičke zbirke osječkog trgovca Franje Sedlakovića. Uz njega se osnivačima smatraju numizmatičar i sakupljač umjetnina Karlo Franjo Nuber te njegov dugogodišnji ravnatelj i kustos Vjekoslav Celestin. Od 1946. nalazi se u baroknoj katnici nekadašnjega Gradskog magistrata, u središtu osječke Tvrđe. Glazbeni instrumenti u Muzeju Slavonije čuvaju se unutar tri zbirke. Za instrumente umjetničke glazbe najvažnija je Zbirka glazbenih instrumenata, koja je dijelom Odjela umjetničkog obrta. Nekoliko instrumenata vojne glazbe čuva se u Zbirci oružja i vojne opreme Povijesnog odjela. Tradicijski glazbeni instrumenti čuvaju se u Zbirci tradicijskih glazbala Etnografskog odjela.

O ZBIRCI GLAZBENIH INSTRUMENATA

Zbirka glazbenih instrumenata (za sada) sadrži 50 predmeta. Od toga je 39 glazbenih instrumenata, šest kutija u kojima se čuvaju instrumenti te pet predmeta vezanih uz glazbu (dvije glazbene vilice, dva dirigentska štapića, metronom). Fond Zbirke sakupljao se otkupima i darovima pojedinaca i obitelji. Kontinuirano se nadopunjavao novim akvizicijama, a takva su nastojanja prisutna i danas. U Zbirci se čuvaju instrumenti s tipkama (stolni klavir, tri povijesna klavira, tri klavira, dva pijanina, pozitiv, fisharmonika, četiri harmonija), gudački instrumenti (dvije violine, viola), trzalački instrumenti (tri gitare, jedna gitarska lutnja, dvije mandoline, dvije tambure, četiri citre), puhački instrumenti (poprečna flauta, dvije okarine, klarinet), harmonike (ukupno četiri) te jedan predmet iz skupine udaraljki (metalofon). Nastali su u razdoblju od 18. do 20. stoljeća. Najstariji primjerak je violina bečkoga graditelja Mathiasa Thiera, nastala 1787. Vremenski je slijedi četvrtasti stolni klavir izrađen u Pešti 1815. u radionici Sebestyéna Antala Vogela. Iz prve polovice 19. stoljeća datiraju dva naročito vrijedna instrumenta s tipkama: povijesni klavir Conrada Grafa, jednog od ponajboljih bečkih graditelja klavira svoga vremena (1838. ili 1939.) te fisharmonika Jacoba Deutschmana, bečkog carskog i kraljevskog dvorskog orguljara (oko 1840.). Kao graditelj harmonija takav je ugled uživao Teofil Kotykiewicz, čiji je instrument iz ove zbirke nastao oko 1880.

Neki su instrumenti važni i po tome što su pripadali istaknutim Osječanima, primjerice Thierova violina Franji Krežmi, Kotykiewiczov harmonij Franji Kuhaču, a tambura Juliju Njikošu (rad Nicka Haydena). Instrumenti su domaćeg i stranog podrijetla. Oni koji su nastali u Osijeku svjedoče o značajnim elementima lokalnog, a oni koji su potekli iz radionica i tvornica Beča, Pešte, Češke (Luby, do 1946. Schönbach; Hradec Králové, Kraslice, Vackov), Slovenije (Vrhnika, Mengeš), Italije (Catania, Trst) i

Njemačke (Trossingen, Kligenenthal) potvrđuju duboku ukorijenjenost Osijeka u srednjoeuropski i zapadnoeuropski kulturni krug. Primjerci iz Švedske (Herrljunga) i SAD-a (Meriden) svojevrstne su iznimke, nastale izvan tog kruga. Tijekom Domovinskog rata instrumenti su bili izloženi ratnoj opasnosti. Čak i ako su u lošem stanju, uglavnom zbog svoje starosti, dragocjeno je da su ostali sačuvani do danas. U muzeju se čuvaju na nekoliko mjesta. Oni manjih dimenzija – trzalački, gudački, puhački, harmonike i metalofon – smješteni su u čuvaonici na Trgu Sv. Trojstva 5. Klavir bečkih graditelja Wilhelma Mayera i Gottfrieda Cramera izložen je u privremenom stalnom postavu. Stolni klavir Antala Sebestyéna Vogela, povijesni klavir Conrada Grafa te pijanino graditeljâ Caspara Lorenza i J. Saryja pohranjeni su u čuvaonici namještaja na Trgu Sv. Trojstva 6. Ostali instrumenti s tipkama pohranjeni su u čuvaonici u Ulici Josipa Bösendorfera 2, o čemu će više riječi biti u nastavku.

Zbirka glazbenih instrumenata Muzeja Slavonije u Osijeku 20. srpnja 2015. upisana je u Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture Republike Hrvatske (oznaka dobra Z-3808). Uz Zbirku glazbenih instrumenata Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, ovo je druga zbirka glazbenih instrumenata u fundusima hrvatskih muzeja. Brižljivo je sakupljana i uzorno muzejski vođena. Slavonska zbirka posjeduje skromniji broj instrumenata od zagrebačke (koja čuva oko stotinu instrumenata), ali je najznačajnija takva zbirka u istočnoj Hrvatskoj. Andreji Šimičić, višoj kustosici Zbirke glazbenih instrumenata i voditeljici Odjela umjetničkog obrta, dugujem najveću zahvalnost što mi je krajem svibnja i početkom lipnja 2017. omogućila pristup u sve čuvaonice i prostore u kojima su smješteni glazbeni instrumenti te mi dopustila da ih pregledam. Osim toga, pružila mi je na uvid muzejsku dokumentaciju vezanu uz Zbirku glazbenih instrumenata. To se, uz višekratne razgovore s njom, pokazalo dragocjenim za stvaranje što potpunije slike o njima. Na temelju polaznih indikacija u predmetnim karticama (imena graditelja, mjesta i razdoblja nastanka, dimenzija, sažetog opisa i prijašnjeg vlasnika), poduzeta su daljnja istraživanja povijesti i konteksta uporabe instrumenata te su postojeći podaci dopunjeni zanimljivim pojedinostima vezanima uz njihov život prije ulaska u muzej, ali i stanjem uređenosti i uporabljivosti.

SKUPINA INSTRUMENATA S TIPKAMA

Skupina instrumenata s tipkama pohranjena u MSO-u broji ukupno 15 primjeraka: devet različitih vrsta klavira, pozitiv, fisharmoniku i četiri harmonija. U ovoj skupini nalaze se instrumenti srodnih konstrukcijsko-tehničkih karakteristika koji pripadaju prethodnicima modernog klavira. Četvrtasti stolni klavir (njem. *Tafelklavier*), najstariji instrument u skupini, u Pešti je 1815. sagradio stolarski majstor Sebestyén Antal Vogel. Na njega se vremenski nadovezuju tri povijesna klavira (fortepijana, *Hammerklaviera* ili *Hammerflügela*) nastala u Beču u

Sl. 1 Stolni klavir (MSO-U-1305), Sebestyén Antal Vogel, Pešta (Mađarska), 1815. Snimila Vesna Barjaktarić.

prvoj polovici 19. stoljeća. Odlikuju se tzv. mehanikom s otpinjanjem (njem. *Prellmechanik*), koja je poznata i kao bečka mehanika. Kod ove vrste mehanike tipku je potrebno pustiti do kraja da bi batić ponovno mogao udariti žicu. Dok su Ernst Wacke i Georg Gerstenberger dva manje poznata majstora, za koje za sada znamo tek okvirno razdoblje djelovanja, Conrad Graf se ubraja među najbolje bečke graditelje svoga vremena. U Zbirci se čuva njegov povijesni klavir nastao 1838. ili 1839. Bečke su provenijencije i tri klavira nastala u drugoj polovici 19. stoljeća (također s bečkom mehanikom) te na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Klavir Leopolda Schnabela nastao je oko 1860., klavir graditeljâ Gottfrieda Cramera i Wilhelma Mayera 1878. ili neposredno nakon toga, a klavir iz tvornice *Lauberger & Gloss* oko 1900. Potonji se odlikuje engleskom mehanikom, razvijenom nakon bečke, kod koje je tipku dovoljno otpustiti do otprilike polovice da se batić vrati u položaj spreman za ponovni put prema žici. To omogućava bržu repeticiju pa se ova vrsta mehanike naziva još i repeticionom. Klavira u obliku krila dakle je šest. U Zbirci se čuvaju i dva pijanina. Jedan je nastao u radionici *Caspar Lorenz & J. Sary* u Beču oko 1890., a drugi u tvornici *Petrol* u gradu Hradec Králové Češkoj također krajem 19. stoljeća.

Uz različite vrste klavira, Zbirka posjeduje pozitiv – manje crkvene orgulje s jednim manualom – nepoznatoga graditelja i podrijetla, vjerojatno nastao između 1850. i 1860. Preuzet je iz gostionice Fabing, čiji je vlasnik možda bio krčmar Antun Fabing, koji je imao isto prezime kao i

najznačajnija orguljarska obitelj u istočnoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća. Fisharmoniku je oko 1840. izradio Jacob Deutschmann. Riječ je o instrumentu s tipkama koji ima jedan manual s jednim redom slobodno titrajućih jezičaca. Svirna traktura (prijenos) je konstruirana tako da svaka tipka pokreće samo jedan tonski ventil za pripadajuću visinu tona. Fisharmonika je jedna od preteča harmonija, koji ima jedan ili više redova slobodno titrajućih jezičaca na jednom ili dva manuala. Kod njega je princip nastajanja zvuka sljedeći: svirač tjera zrak u mijeh pomoću stupaljki za gaženje, odnosno dvije pedale, a nakon što se otvori jedan ili više registara, može pritiskati tipke klavijature. U Zbirci su zastupljena četiri harmonija nastala u razdoblju od oko 1880. do oko 1960. Najznačajniji je onaj najstariji, izrađen u Beču oko 1880. u radionici Teofila Kotykiewicza, jednog od najuspješnijih proizvođača harmonija u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Dva harmonija sagrađena su početkom 20. stoljeća: jedan u tvornici *Wilcox & White* u američkoj saveznoj državi Connecticut, a drugi u tvornici Josipa Lenarčiča u Vrhniki (Slovenija). Najmlađi je harmonij Theostena Helgessona nastao u Švedskoj oko 1960.

Kao što je spomenuto, instrumenti se čuvaju na različitim mjestima unutar muzeja. Klavir graditeljâ Wilhelma Mayera i Gottfrieda Cramera izložen je u privremenom stalnom postavu. Stolni klavir Antala Sebestyéna Vogela, povijesni klavir Conrada Grafa te pijanino graditeljâ Caspara Lorenza i J. Saryja pohranjeni su u čuvaonici namještaja na Trgu Sv. Trojstva 6. Ostalih deset instrumenata (povijesni klavir

Ernsta Wackea; povijesni klavir Georga Gerstenbergera; klavir Leopolda Schnabela; klavir *Lauberger & Gloss*; pijanino *Petrof*; fisharmonika Jacoba Deutschmanna; harmonij Teofila Kotykiewiczza; harmonij *Wilcox & White*; harmonij Josipa Lenarčića; harmonij Theostena Helgessona) pohranjeni su u čuvaonici u Ulici Josipa Bösendorfera 2, nazvanoj po ravnatelju MSO-a od 1941. do 1949. Tamo se čuva i pozitiv, koji je na restauraciji u Umjetničkoj radionici *Heferer* u Zagrebu.

Stolni klavir (MSO-U-1305)

Tafelklavier, četvrtasti stolni klavir, izrađen je u radionici Sebestyéna Antala Vogela (1779. – 1837.), istaknute ličnosti u razvoju mađarskog stolarskog obrta prve trećine 19. stoljeća. Njegova tvornica namještaja, osnovana u Pešti 1805., zapošljavala je više od 130 radnika te je u svoje vrijeme bila vodeća u Mađarskoj. Vogel je u njoj od samog početka prodavao i klavire s bečkom mehanikom, a s vremenom ih je i sâm počeo proizvoditi za što je 1807. dobio privilegiju. Njegovi klaviri izrađeni od mahagonija, orahova ili trešnjina drva bili su sve ljepši i savršeniji tako da ih je počeo izvoziti. U Vogelovoj radionici klavire je izrađivao Jakab Lettner (djelovao od 1810. do 1825.). Vogel je na instrumente davao jednogodišnje jamstvo, a nudio je i jednomjesečni zakup.¹ Namještaj je izvezio širom Austro-Ugarske Monarhije te se predstavljao na obrtničkim izložbama.² Jedan Vogelov klavir u obliku krila čuva se u Nacionalnom muzeju američke povijesti Smithsonian u Washingtonu (eng. *Smithsonian National Museum of American History*, identifikacijski broj 1982.0740.01). Nastao je oko 1812., možda kao dar Ludwigu van Beethovenu na što upućuje natpis „Louis Van Beethoven / S. A. Vogel Möbelfabrik / in Pest. No 152A“.³

Prema za sada poznatim podacima Vogelov stolni klavir u MSO-u jedini je njegov instrument u Hrvatskoj. Dimenzije su mu 167 × 71,5 × 80,5 cm (visina bez nogu je 28 cm). U obliku je četverokutne kutije izrađene od orahovine s dnom od jelovine. Postavljen je na četiri noge kvadratnog oblika, koje se prema dolje sužavaju i završavaju gotovo šiljasto. U čuvaonici na Trgu Sv. Trojstva 6 klavir je smješten između dva ormara, peći i zida. Poklopac iznad klavijature okrenut je prema zidu. U takvim uvjetima, ali i s obzirom na njegovo krhko stanje, nije ga bilo preporučljivo micati kako bi ga se pregledalo. Detalji koji slijede oslanjaju se stoga na fotografije Nine Vranića⁴ i članak Ide Horvat objavljen u *Osječkom zborniku*.⁵ Klavir se otvara poklopcem koji je sastavljen od dva dijela: užeg i šireg. Oba su izduženog

pravokutnog oblika. Na sredini užeg dijela nalazi se manja preklapna ploča, koja uspravljena služi kao stalak za note. Klavijatura, smještena na prednjem lijevom dijelu kutije, ima opseg od F_1 do f_4 (šest oktava). Donje tipke su bijele boje, pokrivene oblozima od bjelokosti, a gornje su crne. Batići su tanki, prilagođeni zgusnutom mehanizmu klavira. Žice su grupirane tako da najdublja oktava ima po jednu žicu u koru, a idućih pet oktava po dvije žice u koru. Klavir ima jednu (forte) pedalu koja se pokreće koljenom.⁶

U unutrašnjosti se nalazi naljepnica s vrlo nečitkim tekstom i godinom nastanka 1815. Znak Vogelove radionice u obliku kartuše smješten je iznad klavijature. U sredini je goticom crnim slovima ispisan tekst „S. A. Vogel / priv: Möbel-Fabrik / in Pesth“ („S. A. Vogel / privatna tvornica namještaja / u Pešti“).⁷ Klavir je otkupljen 1955. od Đule Išpanovića iz Sombora. Bio je predstavljen na izložbi *Blago Muzeja Slavonije*, koja je priređena 1997. u povodu 120 godina kontinuiranog rada ove ustanove, te je opisan u istoimenom katalogu.⁸

Povijesni klavir (MSO-218037)

Duguljasti korpus ovog klavira obložen je svijetlosmeđim furnirom.⁹ Jednostavnih je linija i bez ukrasa. Na više je mjesta oštećen. Dimenzije su mu 130 × 188 × 34,5 cm (visina bez nogu). Okrenut je na bok. Noge su mu skinute, a nedostaje i lira s pedalama. Bečka mehanika ne radi. Donje tipke su bijele boje, a gornje crne. Na sredini iznad klavijature je bijela četvrtasta pločica uokvirena mjedenim okvirom. Na njoj je napisano ime graditelja. Prema podacima iz muzeja, klavir je rad graditelja Wackea. Vjerojatno je riječ o Ernstu Wackeu, koji je djelovao u Beču od oko 1832. do 1837. godine.¹⁰ Druge podatke o njemu za sada nije bilo moguće pronaći.¹¹ U taj se period, odnosno oko 1835., može datirati i ovaj instrument. Otkupljen je 2008. od Đurđice Horvat iz Osijeka, kao i gitara *Stabilimento musicale Giuseppe Verdi* (MSO-218036). U razgovoru s Egidijom Lekić, kćerkom Đurđice Horvat, u lipnju 2017. saznala sam da su klavir i gitara pripadali obitelji Kutti iz Osijeka. Ova imućna obitelj njemačkog podrijetla imala je u Strossmayerovoj ulici 104 tvornicu za preradu konoplje iz koje se proizvodilo platno. U istoj ulici na broju 106 živjela je posluga, a obiteljska kuća nalazila se na broju 108. Obitelj Kutti imala je četvero djece: tri kćeri i sina. Na klaviru i gitari svirali su Irma Kutti (udana Magdić) i Vilim Kutti (1913. – 1995.), slikar i crtač stripova. Đurđica Horvat se tijekom 1990-ih brinula o Irmi Magdić i njezinu suprugu Dragi Magdiću. Nakon njihove smrti naslijedila je kuću u Strossmayerovoj ulici 108.

1 Horvat, 1973-1975., str. 309-311.

2 Rostás, 2016., str. 225-243.

3 Smithsonian National Museum of American History: Vogel Grand Piano, http://americanhistory.si.edu/collections/search/object/nmah_606274. Pristup: rujan 2019.

4 Nino Vranić je klavir snimio 1973. tijekom projekta evidencije orgulja u Hrvatskoj pod vodstvom Ladislava Šabana. Fotografije se mogu pronaći u Zbirci fotografske dokumentacije Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, unutar Zbirke orgulja: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Predmet/4173/3>. Pristup: rujan 2019.

5 Horvat, 1973-1975., str. 309-313.

6 *Ibidem*, str. 309-312.

7 *Ibidem*, str. 309-312.

8 Horvat, 1997., str. 177, kat. br. 136.

9 Zahvaljujem Miroslavu Benakoviću, višem preparatoru Muzeja Slavonije u Osijeku u mirovini, na savjetima vezanima uz furnir i pomoći pri određivanju vrste drva od koje su izrađeni pojedini instrumenti.

10 Facteurs de pianos à Vienne: Wacke Ernst, http://www.lieveverbeeck.eu/Pianos_viennois_w.htm. Pristup: rujan 2019.

11 U bazi podataka o klavirima nastalima između 1700. i 1860. nije zabilježen niti jedan instrument Ernsta Wackea u nekoj javnoj ili privatnoj zbirci. Usp. Clinkscale Online: A Comprehensive Database of Early Pianos 1700-1860, <http://earlypianos.org/>. Pristup: rujan 2019.

Povijesni klavir (MSO-U-1600)

Sl. 2 Povijesni klavir (MSO-U-1600), Conrad Graf, Beč (Austrija), 1838. ili 1839. Snimila Vesna Barjaktarić.

Iznad klavijature ovog klavira u mjedenom okviru je uz crtež dvoglavog orla (kojem je iznad glavâ kruna Austro-Ugarske Monarhije, a na prsima štit s grbovima) ispisan tekst „Conrad Graf / kaiser: kön: Hof-Fortepianomacher / Wien / nächst der Carls-Kirche im Mondschein No. 102“ („Conrad Graf / carski i kraljevski dvorski graditelj klavira / Beč / pored crkve sv. Karla ŠBoromejskogĀ u ŠuliciĀ Mondschein br. 102“). To ukazuje da je rad bečkoga graditelja Conrada Grafa (1782. – 1851.). On je od 1824. uživao status „carskog i kraljevskog dvorskog graditelja klavira“ (njem. *K. K. Hofpiano- und Claviermacher*). Dvije godine kasnije (1826.) kupio je kuću tzv. *Mondscheinhaus* (bivšu plesnu dvoranu) na adresi Wieden 102 (Wien IV), koju je prenamijenio u tvornicu. Iste je godine darovao jedan svoj klavir Ludwigu van Beethovenu; instrument se danas čuva u Beethovenovoj kući u Bonnu. Na Prvoj obrtničkoj izložbi u Beču 1835. dobio je zlatnu medalju. Nakon tog uspjeha radio je još šest godina, a onda je radionicu prodao Carlu Steinu, sinu Matthäusa Andreasa Steina i unuku Johanna Andreasa Steina (izumitelja mehanike s otpinjanjem). Conrad Graf se, uz Johanna Andreasa Streichera i Antona Waltera, ubraja među najbolje bečke graditelje svoga vremena. U njegovoj tvornici, „najvećoj i najprestižnijoj u Beču i cijelom Carstvu“, u kojoj je zapošljavao do 40 radnika, sagrađeno je gotovo 3000 klavira.¹² Na njegovim su instrumentima muzicirali najznamenitiji umjetnici poput Ludwiga van Beethovena, Frédérică Chopina, Felixa Mendelssohna, Carla Czernyja, Franza Liszta, Franza Schuberta, Roberta Schumanna, Clare Wieck Schumann, Camillea Pleyela i Gustava Mahlera.¹³

¹² Huber, 2001.

¹³ Wythe, 2001., str. 264.

Ovaj je klavir vjerojatno nastao 1838. ili 1839. čime pripada među kasnija Grafova ostvarenja. Dimenzije su mu 125 × 186 × 90,5 cm. Izvorno je vjerojatno bio dulji, odnosno u kasnijem je razdoblju skraćen. Korpus je furniran u boji orahovine. Furnir je oštećen što nije neuobičajeno za ovako star instrument. Politura je izbljedjela. Tri bidermajerske noge te lira s dvjema pedalama (forte i piano) u dobrom su stanju. Budući da su Grafovi klaviri imali od tri do pet pedalâ, kod ovog je klavira taj broj u kasnijem razdoblju vjerojatno smanjen. Klavijatura ima opseg od C₁ do g₄ (šest oktava i čista kvinta). Donje tipke (2,2 × 15,4 cm) imaju pokrov od bjelokosti. Gornje tipke (0,7 × 9,9 cm) imaju pokrov od ebanovine. Kod nijedne tipke pokrovni oblog ne manjka. Četvrtasti stalak za note je dobro očuvan. S obzirom na to da je korpus vjerojatno skraćen i broj pedalâ smanjen, klavir nije u izvornom stanju. Osim toga, učinjene su preinake u mehanici te su izmijenjeni batići.¹⁴ Ipak, valja naglasiti da je sačuvan u zadovoljavajućem stanju. Njegovo značenje prelazi ne samo regionalne, nego i nacionalne okvire. U vrijeme kada je nabavljen, bio je među najskupljima klavirima uopće. Njegova vrijednost je iznimna s obzirom na to da je do danas ostalo sačuvano oko 60-ak Grafovih klavira (od toga 40-ak u muzejima i javnim zbirkama).¹⁵ Otkupljen je 1975. od Božene Čugura iz Osijeka. Kao i stolni klavir Sebestyena Antala Vogela, bio je izložen 1997. na izložbi *Blago muzeja Slavonije*. Grafov klavir nešto starijeg datuma od osječkog – nastao 1835. godine – čuva se u fundusu Dvora Trakošćan (DT 1081). Smješten je u glazbenom salonu dvorca. Dimenzije su mu 120 × 244 × 88 cm. Ima istu signaturu i opseg klavijature kao osječki. Potječe iz ostavštine obitelji Drašković. Bio je sačuvan u izvornom stanju, a 2008. restaurirao ga je Ljubomir Gašparović u radionici *Cristoforium* u Zagrebu.¹⁶

Povijesni klavir (MSO-218143)

Duguljasti korpus ovog klavira izrađen je od jelovine i obložen orahovim furnirom. Dimenzije su mu 121 × 225 × 38 cm (visina bez nogu). Okrenut je na bok. Noge su mu skinute, a nedostaje i lira s pedalama. Opseg klavijature je sedam oktava (A₂ – a₄). Donje tipke su bijele boje, obložene bjelokošću, a gornje crne, načinjene od ebanovine. U lošem je stanju, a bečka mehanika ne radi. Tri dijela poklopca zatvaraju korpus odozgo, dok je četvrti – koji zatvara klavijaturu – odvojen od instrumenta. Ipak, s obzirom na to da se čuva uz klavir, na njegovoj donjoj strani može se pročitati signatura „G. Gerstenberger in Wien“ („G. Gerstenberger u Beču“), što bi upućivalo na graditelja Georga Gerstenbergera, koji je djelovao u Beču

¹⁴ Zahvaljujem Ljubomiru Gašparoviću na ovim detaljima.

¹⁵ Deborah Wythe se u svojoj doktorskoj disertaciji *Conrad Graf (1782–1851): Imperial Royal Court Fortepiano Maker in Vienna (Carski i kraljevski dvorski graditelj klavira u Beču)* posvetila opusu ovoga graditelja. U njoj je detaljno opisala, analizirala i usporedila 56 Grafovih instrumenata: 54 klavira u obliku krila, jedan stolni klavir i jedan uspravni klavir. Proučila je instrumente u javnim zbirkama i muzejima te nekoliko iz privatnih zbirki. Primjerci iz Dvora Trakošćan i Muzeja Slavonije u njezinu radu nisu evidentirani. Usp. Wythe, 1990.

¹⁶ Gašparović, 2008., str. 19.

između 1815. i 1863. godine.¹⁷ Druge podatke o njemu za sada nije bilo moguće pronaći.¹⁸ Prema gradbeno-oblikovnim elementima i tehničkim karakteristikama može se pretpostaviti da je klavir nastao oko 1850. Muzeju Slavonije ga je 1995. darovala Mirjana Vuletić iz Osijeka kao predmet iz roditeljske kuće u Ulici Adolfa Waldingera 5. U razgovoru s Mirjanom Vuletić u lipnju 2017. saznala sam da je na klaviru muzicirala njezina majka Alma Bešir (1925. – 1995.), rođena u Čepinu, punim djevojačkim imenom Alma Maria Beatrix Medić Takač. Završila je Učiteljsku školu u Osijeku, a posebno rado je svirala starogradske pjesme. Njezin otac Egon Medić rođen je u Beču te je u Osijek došao nakon Prvog svjetskog rata. Mirjana Vuletić završila je prva četiri razreda osnovne glazbene škole Franje Kuhača. Djeluje kao profesorica hrvatskog jezika u III. gimnaziji Osijek (Prirodoslovno-matematičkoj gimnaziji).

Klavir (MSO-159033)

Duguljasti korpus ovog klavira obložen je orahovim furnirom. Prema podacima iz muzeja, dimenzije su mu 136,5 × 245 × 43 cm (visina bez nogu). Okrenut je na bok. Odlikuje se jednostavnim linijama i masivnošću bidermajera. Noge su mu skinute, a nedostaje i lira s pedalama. Opseg klavijature je sedam oktava (A₂ – a₄). Donje tipke su bijele boje, obložene bjelokošću, a gornje crne, načinjene od ebanovine. U dosta je lošem stanju. Furnir je oštećen, a oblozi nekih gornjih tipaka su otpali. Bečka mehanika ne radi. Ploča iznad klavijature odvojena je od instrumenta. Ipak, s obzirom na to da se čuva uz klavir, na njoj se može pročitati signatura „L. Schnabel / Bürger in Wien“ i na temelju toga pretpostaviti da je klavir djelo bečkoga graditelja Leopolda Schnabela, koji je djelovao od oko 1847. do 1865. godine (vjerojatno i kasnije). Njegova radionica nalazila se u Leopoldsgasse u Wiedenu (gradski okrug Wien IV).¹⁹ Signatura upućuje da je uživao status građanina Beča. Druge podatke o njemu za sada nije bilo moguće pronaći.²⁰ Ovaj je klavir vjerojatno nastao oko 1860. Muzeju ga je 2007. darovala pjevačica Kata Rakonić (1923. – 2014.) iz Osijeka. Jedan klavir Leopolda Schnabela, iz istog razdoblja i s istom signaturom, čuva se u Muzeju grada Zadra Narodnog muzeja Zadar (MGZ-2360).

17 Facteurs de pianos à Vienne: Gerstenberger Georg, http://www.lievementbeek.eu/Pianos_viennois_g.htm. Pristup: rujan 2019.

18 U spomenutoj bazi podataka o klavirima nastalima između 1700. i 1860. nije zabilježen nijedan instrument Georga Gerstenbergera. Usp. Clinkscale Online: A Comprehensive Database of Early Pianos 1700-1860, <http://earlypianos.org/>. Pristup: rujan 2019.

19 Facteurs de pianos à Vienne: Schnabel Leopold, http://www.lievementbeek.eu/Pianos_viennois_s.htm. Pristup: rujan 2019.

20 U bazi podataka o klavirima nastalima između 1700. i 1860. nije zabilježen nijedan instrument Leopolda Schnabela. Usp. Clinkscale Online: A Comprehensive Database of Early Pianos 1700-1860, <http://earlypianos.org/>. Pristup: rujan 2019.

Klavir (MSO-217950)

Sl. 6 Klavir (MSO-217950), Gottfried Cramer i Wilhelm Mayer, Beč (Austrija), 1878. ili neposredno nakon toga. Snimila Vesna Barjaktarić.

Dimenzije klavira su 142 × 215 × 93 cm. Korpus od svijetlog politiranog drva stoji na tri noge nalik na balustere koje na završetcima imaju kotačiće. Rubovi korpusa lijevo odnosno desno od klavijature lagano su izvučeni i ukusno izrezbareni. Nad klavijaturom je poklopac koji se rasklapa na dva dijela. Nad ostatkom instrumenta je veliki poklopac koji se također rasklapa na dva dijela. Klavir se odlikuje konstrukcijom sa željeznim okvirom i križanim žicama. Mehanika je bečka. Opseg klavijature iznosi sedam oktava (A₂ – a₄). Donje tipke (2,1 × 15,4 cm) su bijele boje, a gornje (0,9 × 8,9 cm) su crne. Dvije pedale smještene su na centralno ovješenoj liri (lijeva piano i desna forte). Iznad klavijature nalazi se signatura „Gott. Cramer Wilh. Mayer / Forte-Piano-Fabrik Wien“, koja upućuje da je klavir potječe iz radionice bečkih graditelja Gottfrieda Cramera i Wilhelma Mayera. U vrijeme kada je nastao, Gottfried Cramer već je bio pokojan (umro je 1867.), a radionicu je vodio Wilhelm Mayer (umro 1886.).²¹ Stilizirani medaljoni oko signature svjedoče o nagradama koje su dobili za svoj rad. S lijeva na desno čitamo:

- 1) „Preis-Medaille London 1862“ („Nagrada medalja u Londonu 1862.“)
- 2) „Diplomirt Wien 1873“ („Diploma u Beču 1873.“)
- 3) „Auszeichnung Paris 1878“ („Nagrada u Parizu 1878.“)
- 4) „Preis-Medaille Paris 1867“ („Nagrada medalja u Parizu 1867.“)

Ovi detalji upućuju da je klavir nastao 1878. ili neposredno nakon toga s obzirom na to da su graditelji stavljali priznanja koja su već osvojili, a time i posjedovali.

21 Großbach, 1999., str. 81 i 202.

Na glasnjači se ispod žica nalazi se natpis „Wilhelm Mayer / Gottf. Cramer / Forte-Piano Fabrik / Wien / Werk 1876“. Uz to što se odlikuje elegantnim oblikom i skladnim linijama, ovaj je klavir poseban i po tome što je njegova unutrašnjost naročito lijepo ukrašena: iza žica na pozlaćenoj podlozi prikazano je šest malih, zaigranih, krilatih anđela (tzv. *putti*) s ružama. Klavir je dobro očuvan, samo što je jako neugođen. Otkupljen je 2011. od Ivica Lončara iz Osijeka. Ivici Lončaru i njegovu bratu Mariju kupili su ga 1972. roditelji Ivan i Veronika Lončar od Nade Ratajac, koja je stanovala u Ulici Svete Ane u Osijeku. Obitelj Lončar stanovala je u Beogradskoj ulici 2 (danas Ulica kardinala Alojzija Stepinca 2). Braća Lončar su na klaviru svirala tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja u Glazbenoj školi Franje Kuhača. O prijašnjim vlasnicima svjedoči i izbljednuta rukopisna cedulja u unutrašnjosti klavira, tik do posljednjeg anđela. Smješten je u privremenom stalnom postavu Muzeja Slavonije (tzv. žuta soba), gdje su od 2011. izloženi su predmeti koji oblikuju ambijent građanske blagovaonice početkom 20. stoljeća.

Klavir (MSO-227412)

Crno politirani korpus ovog kratkog koncertnog klavira ima dimenzije 151 × 165 × 99 cm. Odlikuje se metalnom konstrukcijom s kompaktnim željeznim okvirom. Žice su križane. Stoji na tri masivne poligonale noge na čijim su krajevima kotačići. Na centralno ovješenoj liri su tri pedale: piano (jednostruki moderator), pianissimo (dvostruki moderator) i forte. Stalak za note u obliku pravokutnika izrezbaren je horizontalnim prečkama. Klavir ima englesku mehaniku s dvostrukom repeticijom. Opseg klavijature je sedam oktava i mala terca ($A_2 - c_3$). Donje tipke su bijele boje, a gornje crne. Oblozi s nekih donjih tipaka su otpali. Iznad klavijature je grb Kraljevine Srbije te natpis „Lauberger & Gloss / Hoflieferanten Wien London“ („Lauberger & Gloss / dvorski dobavljači Beč London“). Tvornica za izradu klavira *Lauberger & Gloss* osnovana je u Beču 1891. Nalazila se na adresi Troststraße br. 108 (okrug Wien X).²² U oglasu iz 1914. navedena je kao moderna tvornica s tri stotine zaposlenih i godišnjom proizvodnjom od dvije tisuće instrumenata.

Među gradove u kojima su se prodavali instrumenti ove tvornice ubrajali su se: Lausanne, Zürich, Berlin, Budimpešta, Beograd, Bukurešt, Sofija, Patras (Grčka), Sankt Peterburg, Amsterdam, Rim, Palermo, Messina (Sicilija), Milano, Torino, Genova, Napulj, Firenca i Varšava. U unutrašnjosti klavira je natpis „kgl. serb. Šköniglich-serbische Hoflieferanten / Lauberger & Gloss / Pianoforte-Fabrik / Wien“, odnosno „kraljevski srpski dvorski dobavljači / Lauberger & Gloss / tvornica klavira / Beč“, što upućuje da je opskrbljivala srpski kraljevski dvor. Tvornica *Lauberger & Gloss* preuzela je 1935. radionicu *Stingl*, koju je 1860. osnovao Anton Stingl (1808. – 1895.), a nastavili su je pod imenom *Gebrüder Stingl* voditi njegovi

sinovi Wilhelm (1860. – 1908.), Ignaz (1861. – 1915.) i Gustav Stingl (1868. – 1906.). Nakon Drugog svjetskog rata tvornica *Lauberger & Gloss* relativno je brzo uspjela obnoviti proizvodnju, ali se krajem 1950-ih suočila s financijskim poteškoćama. Zapošljavala je 20 radnika koji su godišnje sagradili tek šest do deset klavira i pijanina. Početkom 1960-ih tvornica je prestala s radom. Ovaj klavir, nastao oko 1900., pripada modelu *Chopin*, a postojali su još *Haydn*, *Verdi*, *Rubinstein* i dr.

Riječ je o jednoj od novijih akvizicija akviziciji koja je u Zbirku glazbenih instrumenata MSO-a pristigla u lipnju 2017. te se može pohvaliti zanimljivom i bogatom poviješću. Klavir je darovala Nela Rubin iz Zagreba. Njezin otac Hugo Rubin kupio ga je 9. listopada 1968. od Zanatskoga glazbenog društva Kolo u Osijeku.²³ Društvo je osnovano 1896. pod nazivom Smilje, a četiri godine kasnije promijenilo je ime u Hrvatsko pjevačko društvo Zrinski. Od 1946. djelovalo je pod nazivom Kulturno umjetničko društvo Obrtnik, a 1957. kao Zanatsko pjevačko društvo Kolo.²⁴ Od 1994. nosi naziv Hrvatsko obrtničko pjevačko i glazbeno društvo Zrinski. Pjevačko društvo Kolo naslijedilo je klavir od Hrvatskog pjevačkog društva Lipa (osnovanog 1876. kao Osječko pjevačko društvo Lipa; ime je promijenilo 1894.), s kojim je često nastupalo na različitim priredbama i koncertima.²⁵ HPD Lipa je pak klavir dobilo od Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, pododbora u Osijeku. Prema predaji iz SKD-a Prosvjeta, na tom je klaviru svirala Draga Obrenović (1864. – 1903.), kraljica Srbije i supruga kralja Aleksandra Obrenovića (1876. – 1903.), posljednjeg vladara iz dinastije Obrenovića. Nakon kraja dinastije Obrenovića, klavir je dospio kod Srpskog kulturnog društva Prosvjeta. U nedatiranom rukopisnom dokumentu SKD Prosvjeta naveden je kao dio inventara.²⁶ SKD Prosvjeta popravilo je klavir 1952., o čemu svjedoči Godišnji izvještaj o stanju blagajne za 1953. godinu.²⁷

Na klaviru je svirala Nela Rubin, koja je završila osnovnu i srednju glazbenu školu Franje Kuhača. Klavir je restauriran 1970. Tom su prilikom sanirana oštećenja na furniru, obnovljena je politura, zamijenjeni su batići i žice te je ugođen. Zadnji puta je ugođen 1983. Iz Osijeka u Zagreb preseljen je 1988. U obitelji Rubin na njemu se sviralo do 1995., a potom je kupljen novi. Nekoliko mjeseci prije darovanja Muzeju Slavonije, Nela Rubin ga je pohranila u garaži u Zvorničkoj 9 na zagrebačkoj Trešnjevci. Tamo sam ga mogla vidjeti u lipnju 2017., jutro kada je iz Zagreba kombijem prevezen u Osijek. Tom sam prigodom bila dijelom jedne neobično lijepe situacije. U trenutku kada instrument prelazi iz privatnog u muzejsko vlasništvo pomiješani su osjećaji. Prisutna je tuga zbog razdvajanja od predmeta velike emotivne vrijednosti, koji

²³ Nela Rubin je uz klavir Muzeju Slavonije ustupila popratnu dokumentaciju, uključujući i onu iz Državnog arhiva u Osijeku. Zahvaljujem njoj i Andreji Šimičić na dopuštenju za uvid u gradu.

²⁴ Malbaša, 1965., str. 156-157.

²⁵ *Ibidem*, str. 153 i 156-157.

²⁶ HR-DAOS-1148, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta Osijek, kut. 2, omot br. 1, Tekući spisi od 1953. do 1972. godine.

²⁷ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, str. 181.

je gotovo 50 godina bio u obiteljskom vlasništvu te uz koji su Osijeku i Zagrebu vezane mnoge dragocjene uspomene. Nju nadvladava povjerenje prema muzeju kojem je klavir darovan, a sve završava nadom da će mu tamo biti osigurani primjereni smještaj i briga. Klavir je rano poslijepodne istog dana sretno stigao na odredište te je pohranjen u muzejskoj **čuvaonici**. Vratio se u Osijek nakon gotovo 30 godina. Nela Rubin odabrala je arhitekturu za svoj životni poziv, ali glazba za nju i dalje ima vrlo važnu ulogu. Kako mi je ispričala, roditelji su puno ulagali u njezino školovanje i kupovinu instrumenta, premda nisu imali mnogo. Svjesna je da je takvo što velika privilegija.

Pijanino (MSO-217949)

Drveni korpus ovog pijanina, obložen crvenkastosmeđim orahovim furnirom, ima dimenzije 134 × 62,5 × 126 cm. Pravokutnog je oblika, ravnih ploha i zaobljenih rubova. Na gornjoj strani korpusa izrezbarena su tri panoa. Srednji ovalni je veći, a njegov vrh lagano prelazi iznad korpusa. Lijevi i desni pano su manji te imaju oblik pravokutnika udubljenih stranica. Načinjeni su simetrično, a ispod njih se nalaze mjedeni svijećnjaci. Na donjoj strani korpusa su dva pravokutna panoa, slična onima na gornjoj strani. Na dnu su dvije pedale (lijeva piano i desna forte). Ispod klavijature su stupovi nalik na volute, izrezbareni stiliziranim vegetabilnim uzorcima. Klavijatura ima opseg od sedam oktava ($A_2 - a_4$). Donje tipke (2,2 × 15,4 cm) su bijele boje, a gornje crne (1 × 9,7 cm). Iznad klavijature je grb dvoglavog orla sa signaturom „C. Lorenz Nachfolger J. Sary / K. K. A. Privil. [kaiserlich-königliches ausschließliches Privilegium] / Wien“, odnosno „J. Sary, nasljednik C. Lorenza / carsko-kraljevska ekskluzivna privilegija / Beč“. Na temelju toga možemo odrediti da pijanino potječe iz radionice bečkoga graditelja J. Saryja. On je od 1867. bio nasljednik Caspara (Kaspara) Lorenza, koji je djelovao od 1829. do navedene godine.²⁸

Adresa Caspara Lorenza 1833. bila je Mariahilfer Straße br. 13, a 1839. Laimgrube br. 125. Izlagao je na obrtničkim izložbama u Beču 1839. i 1845. gdje je osvojio srebrne medalje.²⁹ Na obrtničkoj izložbi u Beču 1839. o njemu je zabilježeno: „Izložbeni broj 416. Caspar Lorenz, graditelj klavira iz Beča, Leimgrube ŠsicĆ br. 125 predstavio je pijanino te klavir u obliku krila. Njegova pijanina imaju bogat, pun i čist ton što upućuje na kvalitetnu izradu, dobro grupiranje žica i izvrsne kožne obloge. Njegovi klaviri u obliku krila također su odlični instrumenti. Prema tome, zaslužen mu je dodijeljena srebrna medalja.“³⁰ Na

obrtničkoj izložbi u Beču 1845. predstavio je stolni klavir o čemu je zabilježeno: „Izložbeni broj 1521. Caspar Lorenz, ovlašteni graditelj klavira u Beču, Laimgrube br. 126 Šbr. 125, nap. V. V.Č. Četvrtasti stolni klavir.“³¹ O Lorenzovim uspjesima u više austrijskih gradova svjedoče i natpisi na ovome pijaninu: „Silberne Medaille, Wien 1839 u.[nd] 1845 / Krems 1864 u.[nd] Linz 1865“, odnosno „srebrna medalja, Beč 1839. i 1845. / Krems an der Donau 1864 i Linz 1865“. Što se tiče graditelja pod imenom J. Sary, prema *Atlasu klavirskih brojeva* to bi možda mogao biti Josef Sary koji je djelovao u Beču od 1886. do 1900. godine.³² Prema građi, mehanici i stilskim obilježjima pijanino i odgovara tom razdoblju; izrađen je oko 1890. Dosta je oštećen. Poklopac iznad klavijature odvojio se od ostatka korpusa. Ploča na vrhu se također odvojila od korpusa. Ipak, klavijatura je dobro očuvana. Otkupljen je 2002. od dirigentice Tihane Huber, koja ga je dobila na dar od roditelja za vrijeme Domovinskog rata.

U unutrašnjosti pijanina je s desne strane naljepnica na kojoj je tušem napisano „Gräfin Huyn/Eigenthum“ („Grofica Huyn / vlasništvo“). Spomenuta grofica možda je mogla biti Ignatia (Naziedda) Karoline Maria Auguste Huberta Huyn (rođ. von Lützwow; 1871. – 1956.). Njezin suprug bio je Karl Georg Otto Maria von Huyn (1857. – 1938.), austrougarski general i vojni zapovjednik koji je tijekom Prvog svjetskog rata zapovijedao XVII. korpusom na Istočnom bojištu te je obnašao dužnost guvernera Galicije. Budući da je za vrijeme Prvog svjetskog rada Osijek bio snažan vojnički grad s nekoliko pukovnija (osobito su se istaknule 28. pješačka domobranska pukovnija i 78. pješačka pukovnija),³³ general Karl von Huyn možda je s obitelji kraće vrijeme boravio u Osijeku. Grofica je pijanino mogla ostaviti u Osijeku ili ga prodati nekoj vojničkoj obitelji. Vojska bi mogla poslužiti kao poveznica između grofice Huyn i ovog pijanina s obzirom na to da su zapovjednici često mijenjali boravišta, a obitelj ih je u tome pratila.

Pijanino (MSO-217952)

Drveni korpus ovog instrumenta, dimenzija 145 × 60 × 122 cm, ima oblik pravokutnika ravnih i glatkih ploha. Obložen je furnirom od orahovine i obojen crnim lakom. Bočne strane izrađene su od lipovine, a stražnja od jelovine. Na bočnim stranama ispod klavijature izvučeni su spiralni stupovi. Klavijatura ima opseg od sedam oktava ($A_2 - a_4$).

28 Facteurs de pianos à Vienne: Lorenz Caspar, http://www.lieeverbeec.eu/Pianos_viennois_.lhtm. Pristup: rujan 2019.

29 Novak Clinkscale, 1999., str. 236.

30 U izvorniku: „Exp. dito. 416. Caspar Lorenz, Clavier-Instrumenten macher zu Wien, Leimgrube Nr. 125, stellte ein Quer- und ein Flügel-Fortepiano aus. Seine Quer-Fortepiano haben einen starken, vollen und reinen Ton, woraus sich schon auf die sehr fleißige Ausführung, gute Besaitung und vortreffliche Beledung schließen läßt. Auch seine Flügel sind vortreffliche Instrumente; demnach wurde demselben die silberne Medaille als wohlverdiente Auszeichnung zugestanden.“ Cit. Bericht über die zweite allgemeine österreichische Gewerbsprodukten-Ausstellung im Jahre 1839, 1840., str. 458.

31 U izvorniku: „Nro. 1521. Caspar Lorenz, befugt.[er] Fortepianomacher in Wien, Laimgrube Nr. 126. Ein Fortepiano in Tafelform.“ Cit. Verzeichniss der im Jahre 1845 in Wien öffentlich ausgestellten Gewerbs-Erzeugnisse der österreichischen Monarchie, 1845., str. 198.

32 Großbach, 1999., str. 282.

33 U Zbirci oružja i vojne opreme Povijesnog odjela Muzeja Slavonije čuvaju se dvije spomen-trube koje je grad Osijek 1917. darovao 28. pješačkoj domobranskoj pukovnici („Slob. i kr. grad Osijek 1917. / Na spomen junačkoj domaćoj 28. pješačkoj domobranskoj pukovnici.“; MSO-P-3427), odnosno 78. pješačkoj pukovnici („Slob. i kr. grad Osijek 1917. / Na spomen junačkoj domaćoj ces. i kr. pješačkoj pukovnici br. 78.“; MSO-P-1984). Nakon navođenja pojedine pukovnije, na njima je sljedeći natpis: „Kad zaori trublje glas / Hrvat spreman svaki čas / Za čast roda ponositoga / Za dom i kralja svoga / Opet na junačva [sic] nova / kao što su bila ova.“ Na trubama je donesen i popis bitaka u kojima su se pukovnije borile od 1914. do 1916. Zbog uspjeha na bojištima prozvale su „Vraška divizija“. Usp. Balta, 2002., str. 1-2; Vrbanić, 2018., 20-21.

Donje tipke su bijele boje, a gornje crne. Na dnu korpusa nalaze se dvije pedale (lijeva piano i desna forte). Natpis iznad klavijature „Ant. Petrof“ otkriva da je izrađen u tvornici *Petrof*, koju je 1864. osnovao Antonín Petrof (1839. – 1915.) u gradu Hradec Králové (njem. Königgrätz, hrv. Kraljičin Gradec) na sjeveru Češke. Petrof je od 1857. do 1864. naukovao u Beču. U Hradec Králove je 1864. sagradio svoj prvi koncertni klavir, a godinu kasnije je očevu stolarsku radionicu pretvorio u tvornicu za izradu klavira. Tvornica se nalazila u središtu grada, iza katedrale Duha Svetoga. Proizvodnju je nakratko prekinula bitka kod Hradec Králové u srpnja 1874., u kojoj je Kraljevina Pruska odlučno porazila Austro-Ugarsku Monarhiju. Nakon toga tvornica je preseljena u predgrađe Hradec Králové. Antonín Petrof uživao je status dvorskog graditelja klavira (njem. *K. u. K. Hof-Forte-Piano Fabrikant*), kasnije prenesenog i na njegove sinove Jana, Antonína i Vladimira, koji su mu se u tvornici pridružili 1908. godine.³⁴ Zbog nepristupačnog smještaja nije ga bilo moguće detaljnije pogledati i ustanoviti serijski broj. Prema izgledu i gradbeno-oblikovnim elementima može se pretpostaviti da je nastao krajem 19. stoljeća. Neugodan je i na više mjesta jako oštećen. Muzeju ga je 2006. darovao Centar za predškolski odgoj u Osijeku.

Pozitiv (MSO-218132)

Sl. 4 Pozitiv (MSO-218132), nepoznati graditelj i mjesto podrijetla, između 1850. i 1860. Snimio Tomislav Faullend Heferer.

³⁴ Petrof: History, <http://www.petrof.com/historie.html>. Pristup: rujan 2019.

Ovaj je pozitiv u gostionici Fabing (čiji je vlasnik možda bio krčmar Antun Fabing) u Pejačevićевой ulici u Osijeku 1932. preuzeo skladatelj, pijanist, dirigent, glazbeni pedagog i etnomuzikolog Stjepan Stepanov (1901. – 1984.). Stepanov je od 1931. djelovao kao dirigent Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku i glazbeni pedagog u Glazbenoj školi Franje Kuhača. Zbog preseljenja u Zagreb 1953., gdje je do 1965. bio stručni suradnik Instituta za narodnu umjetnost (danas Instituta za etnologiju i folkloristiku), odlučio je pohraniti pozitiv u Muzej Slavonije.³⁵ O preuzimanju pozitivu je arheologinja i povjesničarka Danica Pinterović (1897. – 1985.), djelatnica Muzeja Slavonije od 1943. te njegova ravnateljica od 1945. do 1961., u Dnevniku rada 6. kolovoza 1953. zabilježila:

„Prenijeli smo male sobne orgulje prof. Stepanova u muzej, gdje će ostati u pohrani do daljnjega. Orgulje su građene u Osijeku u tvrtki Fabing u vremenu između 1850. – 1880. Sistem orgulja je *Schleiflade* [sustav zračnica s pomicaljkama, nap. V. V.]. Ugrađen je 1 registar 4° [4-stopni, nap. V. V.], a ima još mjesta u samim orguljama za još 1 registar. Čitave orgulje su ručni rad, tj. svirale i manual, koji je od drveta. U donjem dijelu se nalazi mijeh, koji se pumpa snažnim pogonom pomoću pedala. Uz ove orgulje spada još 5 registara koji nisu povezani, a potrebni dijelovi nalaze se djelomično u 2 paketa i na samom ormaru. Orgulje su kupljene g. 1932. od jednog člana familije Fabing, koji je bio gostioničar u Pejačevićевой ulici preko puta Vatrogasnog spremišta, a imao ih je spremljene u ropotarnici. Visina ormara 2,04; širina 1,26; dubina 0,60 m.“³⁶

Obitelj Fabing je u drugoj polovici 19. stoljeća sagradila u Slavoniji niz instrumenata te predstavlja najznačajniju orguljarsku obitelj u istočnoj Hrvatskoj. Prvi poznati član bio je Andrija Fabing (1810. – 1871.), potomak njemačkih doseljenika nastanjenih u Apatinu (njem. Abthausen) u Bačkoj. U Osijek se doselio 1848., stekao građansko pravo i otvorio vlastitu radionicu u Pejačevićевой ulici 29. Radionicu je 1870-ih prepustio mlađem bratu Lorenzu (Lovri) Fabingu (1820. – 1914.), koji je 1874. osvojio srebrnu medalju na Obrtničkoj izložbi u Apatinu te 1889. prvu nagradu na Gospodarskoj i šumarskoj izložbi u Osijeku. Radionicu je 1897. naslijedio njegov sin Ferdo Karlo Fabing (1860. – 1920.). On je napustio orguljarstvo prije 1910. i posvetio se prodaji klavira i harmonija u vlastitoj trgovini u Osijeku.³⁷

Međutim, pozitiv iz fundusa Muzeja Slavonije nije sagrađen u radionici Fabing nego je rad nepoznatoga graditelja i podrijetla, vjerojatno nastao između 1850. i 1860. Nije homogen instrument nego je u kasnijoj fazi pregrađen. Bio je u zapuštenom stanju, propusnih mjehova, oštećenih svirala i potpuno izvan funkcije. Od ljeta 2016. na restauraciji je u Umjetničkoj radionici *Heferer* u Zagrebu.

³⁵ Fotografije pozitiva, koje je 1973. snimio Nino Vranić, mogu se pronaći u Zbirci fotografske dokumentacije Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, unutar Zbirke orgulja: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Predmet/4179/3>. Pristup: rujan 2019.

³⁶ Rukopis se čuva u Dokumentarnoj zbirci Muzeja Slavonije. Zahvaljujem Andreji Šimičić na njegovu ustupanju.

³⁷ Armano, 2006a, str. 90-110.

Njegov tehnički opis donosim ljubaznošću Tomislava Faullenda Heferera iz Umjetničke radionice *Heferer*.³⁸ Kućište je masivno, izrađeno od smrekovine. Obojeno je u imitaciju teksture (svijetli hrast). Dimenzije su mu 205 × 128 × 62 cm. Krov kućišta nedostaje. Pozitiv ima jedan manual čiji je opseg od C do f₃ (četiri oktave i čista kvarta). Registar je isto jedan: *Flauta 4'*. Sviraonik je mehanički, ugrađen u kućište, s probodnom svirnom trakturom.³⁹ Oblozi donjih tipaka su vjerojatno izrađeni od šimširovine, a oblozi donjih tipaka od pocrnjene kruškovine.⁴⁰ Fonički fundus sačinjava ukupno 54 labijalne drvene svirale; manjka svirala d₃. Mjehovi su smješteni u bazi kućišta.⁴¹ Prema mišljenju Tomislava Faullenda Heferera, „predmetni instrument solidan je rad u čijoj su izradi korišteni kvalitetni materijali. S obzirom na svoje nedorečenosti, ponajprije u konstruktivno-tehničkoj izvedbi kao i na zvukovnoj koncepciji – izboru jednog vokalnog registra – teško je za zaključiti da je djelo znanog (etabliranog) orguljara; to jest, njegova uloga bila je više dekorativnog, a manje glazbenog značaja.“⁴²

Fisharmonika (MSO-U-561)

Sl. 5 Fisharmonika (MSO-U561), Jacob Deutschmann, Beč (Austrija), oko 1840. Snimila Andreja Šimičić.

38 Faullend Heferer, 2016. Zahvaljujem Tomislavu Faullendu Hefereru na ustupanju studije.

39 *Ibidem*, str. 1.

40 *Ibidem*, str. 2.

41 *Ibidem*, str. 3.

42 Cit. *ibidem*, str. 1.

Kućište ove fisharmonike ima dimenzije 107,5 × 48 × 81,5 cm. Obloženo je furnirom od orahovine. Postavljeno je na četiri tokarene noge koje se prema krajevima lagano sužavaju. Na kraćim su stranama povezane horizontalnim gredama. Ima oblik četvrtaste škrinje oštih bridova. Otvara se poklopcem koji se rasklapa na dva dijela. Manji poklopac služi kao preklop nad klavijaturom, a veći se nalazi nad ostatkom instrumenta.⁴³ Opseg klavijature je od od C₁ do c₄ (šest oktava). Donje tipke (2,2 × 13,8 cm) su bijele, a gornje (1,1 × 8,5 cm) crne boje. Oštećena je i u vrlo lošem stanju. Oblozi nekih donjih tipaka su otpali. Mjehovi su dosta nevjesto oblijepjeni. U unutrašnjosti su vidljivi i tragovi drugih popravaka koji očitito nisu izvedeni do kraja. Na dnu donjih tipaka ispisani su redni brojevi što je bio orijentir za vraćanje na mjesto nakon eventualnih popravaka. Vjerojatno je nastala oko 1840. Signatura „J. Deutschmann / in Wien“ („J. Deutschmann / u Beču“) upućuje da ju je izgradio Jacob Deutschmann (1795. – 1853.), jedan od ponajboljih graditelja fisharmonikâ i harmonijâ svoga vremena. Deutschmann je vlastitu radionicu za izradu orgulja i klavira otvorio 1821. ili 1822. Najprije je živio na adresi Laimgrube br. 125, od 1825. u Laimgrube br. 32, a od 1840. u Lumbertgasse br. 821. Deutschmann je posebno bio uvažen na bečkom carskom dvoru, gdje je od 1820. održavao orgulje u carsko-kraljevskoj kapeli. Za svoj je rad 1835. i 1839. nagrađen srebrnom, a 1845. zlatnom medaljom. Iste mu je godine dodijeljen status „carskog i kraljevskog dvorskog graditelja orgulja“ (njem. *K. K. Hoforgelbauer*) uz obrazloženje da je priznati orguljar u zemlji i inozemstvu, kao i zbog njegovih posebnih zasluga u razvoju i poboljšanju gradnje orguljâ i fisharmonikâ.⁴⁴

Fisharmonika je zatečena u muzeju te nije poznato kada je i od koga nabavljena. Budući da je Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starine (KOMZA)⁴⁵ tijekom 1946. i 1947. dopremila veći broj predmeta iz Valpova i Donjeg Miholjca te ih pohranila u Muzeju Slavonije, možda bi ju se – barem posredno – moglo povezati s plemićkom obitelji Hilleprand von Prandau i njihovim dvorcima u ta dva grada. Barun Karlo Hilleprand von Prandau (1792. – 1865.), skladatelj i pijanist, u dvorcima u Valpovu i Donjem Miholjcu okupljao je glazbenike i priređivao koncerte. Prema Franji Ksaveru Kuhaću, „u njegovu dvoru stvorila se čitava glasbena akademija, po cio dan ondje ŠšeĆ gudio, sviralo, trubilo i glasoviralo.“⁴⁶ Njegova skladateljska ostavština čuva se u Glazbenoj zbirci obitelji Hilleprand von Prandau i Normann-Ehrenfels u Muzeju Slavonije (serija M-1; br. 1-206). Među notne rukopise izvornih skladbi, skladanih za instrumentalni trio, pripadaju:

43 Fotografije fisharmonike, koju je 1973. snimio Nino Vranić, mogu se pronaći u Zbirci fotografske dokumentacije Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, unutar Zbirke orgulja: <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Predmet/4176/3>. Pristup: rujan 2019.

44 Hilscher, 2001.

45 KOMZA je osnovana u lipnja 1945. uredbom hrvatskog Ministarstva prosvjete, a njezin se osnutak temeljio na Odluci o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Najprije je djelovala u sklopu Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, a od 1946. do 1947. u sastavu Konzervatorskog zavoda Hrvatske.

46 Kuhać, 1876b, 8. srpnja 1876., str. 464.

Ouverture hongroise, Polonaise (in g), Drey Märsche (in Es, in C, in Es), 3 Polonaises (in cis, in A, in D), 8 Hongroise passionées, Ouverture hongroise (in F), Trauer-Fantasie (in c), Fantasie über das Duett aus Freischütz, Divertissement (in f), Serenade (in As), 3 Polonaisen (in d, in F, in c). U Zbirci je sačuvana i 371 obrada opernih i instrumentalnih djela 113 skladatelja za instrumentalni trio u sastavu violina, viola, klavir ili violina (viola), fisharmonika, klavir. Upravo je u tom sastavu djelovao i instrumentalni trio u dvorcu u Valpovu.⁴⁷

Materijalno i savjetima Karlo Prandau podupirao je u Beču izum fisharmonike Antona Haeckla 1818. Prva fisharmonika dopremljena je u Valpovo u rujnu 1821. Nakon dopreme je agent C. Walde, koji je u Beču za obitelj Prandau kupovao muzikalije i glazbene instrumente, dobio nalog da 18. siječnja 1822. isplati Antonu Haecklu 250 florena, a 7. ožujka 1822. još 675 florena.⁴⁸ Fisharmonika je vrhunac kvalitete dosegla upravo kroz Deutschmannov rad, a o suradnji između baruna Karla Prandaua i bečkoga graditelja Kuhač je zapisao:

„Koliko se tiče spomenutih popravaka, što ih je naš umjetnik [barun Karlo Prandau] imao na umu, znamo posve dobro, da je on taj posao povjerio Jakovu Deutschmannu, bečkomu graditelju glasovira. Ovaj mu se odazva draga srca obećavši, da će svim njegovim zahtjevom zadovoljiti. Deutschmann prihvati se vrlo marljivo povjerena mu posla te iza mnogih pokusa dade on fisharmonici posve drugi oblik i upriliči joj nutrinu posve drugačije, po kojoj su tipke lakše udarale a i po kojoj je glas puno zvonkiji izlazio. Kaže se samo sobom, da je barun Prandau gospodski platio. Pošto je izumljaj fisharmonike toliko uspio, latiše se i drugi graditelji glasovira gradnje novoga glasbala, poimence bečki tvorničari Petar Fitz Špogrešno donoseći njegovo prezime, Kuhač piše o Peteru Titzu, nap. V. V.] i Lorenz Müller u Bremenu, Lockman u Deliću [Delitz am Berge, Sachsen-Anhalt, nap. V. V.] Buschman u Hamburgu.“⁴⁹

Kuhač je u valpovačkom dvorcu 1876. tražio glazbene instrumente iz ostavštine Karla Prandaua, no nije pronašao Haecklove fisharmonike nego samo Deutschmannov klavir u koji je bila ugrađena fisharmonika. O tom je instrumentu zabilježio:

„U Valpovu ima samo jedan Deutschmannov glasovir, u kom je upriličena i fisharmonika, a bijaše svojinom Karlovom. Ja sam na tom glasbalu udarao, a tako je ustrojen, da se može ili glasovirati ili na harmoniju prebirati, ili pak k jednu jedno i drugo izvoditi.“⁵⁰

Što se pak tiče Donjeg Miholjca, u dokumentaciji KOMZA-e, koja je pohranjena u Muzeju Slavonije u Osijeku, čuva se zapisnik sastavljen 8. travnja 1946. o

47 Šaban i Blažeković, 1980., str. 59-63. Usp. i Vinaj, 2011., str. 265-274; Vinaj i Vujić, 2012., str. 124-132; Vinaj, 2014., str. 100-114.

48 Perči, 2006., str. 129.

49 Cit. Kuhač, 1876a, str. 45-46. Tekst o barunu Karlu Prandauu koji Kuhač donosi u ovome djelu (str. 32-64) objavljen je i u: Kuhač, 1893., str. 120-148.

50 Cit. *ibidem*, str. 46.

inventaru dvorca Filipa Schlesingera. U tom popisu pod rednim brojem dva stoji „harmonium sobni, dobro uščuvan“, a pod brojem tri „glasovir marke Steinway Hamburg crno drvo izvana, u dobrom stanju“. Zapisnik nosi pečat muzeja s upisanim datumom 11. travnja 1946. godine.⁵¹ Filip Schlesinger (1894. – ?) s bratom Adolfom (1884. – ?) u donjomiholjačkom dvorcu živio je od 1923. Grof Ladislav Mailáth prodao je u siječnju 1923. dvorac i imanje dioničkom društvu *Podravina*, kojeg su braća Schlesinger bili direktori. Filip Schlesinger postao je vlasnikom dvorca 1938. te je u njemu živio do 1941., kada je cijela njegova židovska obitelj otišla iz Donjeg Miholjca.⁵² Navedeni „harmonium“ možda bi mogla biti fisharmonika o kojoj je ovdje riječ jer je upravo ona jedan od ranijih oblika tog instrumenta. Deutschmannova fisharmonika iz fundusa Muzeja Slavonije nastala je oko 1840., što se poklapa s razdobljem kada je u vlastelinskoj kuriji, tzv. starom dvorcu, u Donjem Miholjcu (premda neredovito) boravio Karlo Prandau. Nakon što su braća Prandau 1831. podijelila vlastelinstvo, Karlo je imao sjedište u Donjem Miholjcu, a njegov mlađi brat Antun Gustav (1807. – 1885.) u Valpovu. Karlo se malo bavio gospodarstvom te je često izbivao iz Donjeg Miholjca. Nakon što se 1848. za stalno nastanio u Beču, donjomiholjačkim vlastelinstvom upravljao je Gustav. Nakon Karlove smrti 1865., donjomiholjačko vlastelinstvo pripalo je Gustavu te je pripojeno Valpovu. Budući da je Gustav bio posljednji muški član obitelji Hillebrand von Prandau, nakon njegove smrti 1885. posjed je podijeljen među njegovim kćerima. Najstarija kćer Marijana (1828. – 1891.) naslijedila je Valpovo, a njezinom udajom za grofa Heinricha Friedricha Konstantina Normanna-Ehrenselsa (1818. – 1882.) vlastelinstvo je prešlo u posjed te plemićke obitelji. Srednja kćer Alvina (1830. – 1882.), udana za grofa Pavla Pejačevića (1813. – 1907.), dobila je dio u Podgoraču koji je nakon njezin smrti pripojen valpovačkom vlastelinstvu. Najmlađa kćer Štefanija (1831. – 1914.) naslijedila je Donji Miholjac. Udala se 1852. za grofa Györgyja Mailátha (1818. – 1883.). Posljednji vlasnik dvorca iz obitelji Mailáth von Székhely bio je njezin sin Ladislav Mailáth (1862. – 1927.).⁵³

Kod Deutschmanna je naukovao bečki graditelj orgulja, fisharmonika i harmonija Peter Titz (1823. – 1873.), koji je naslijedio radionicu nakon njegove smrti. Titzovu radionicu je 1878. naslijedio njegov posinak Teofil Kotykiewicz, čiji se harmonij čuva u ovoj zbirci (MSO-217955). Za Osijek je Peter Titz značajan po tome što je u župnoj crkvi sv. Mihaela Arkandela u Tvrđi 2002. pronađena njegova fisharmonika nastala u Beču polovicom 19. stoljeća (između 1854. i 1865.). Bila je izvorno očuvana i u svirnom stanju. Pripadala je instrumentariju Ivana Nepomuka Hummela (1820. – 1896.), koji je od 1850. (možda već od 1845.) djelovao u toj crkvi kao zborovođa, skladatelj, orguljaš i virtuoz na fisharmonici.⁵⁴ Prema Kuhaču, Hummelu ju je darovao

51 Zahvaljujem Andreji Šimičić na ovim podacima.

52 Obad Šćitaroci i Bojanić Obad Šćitaroci, 1998., str. 139.

53 *Ibidem*, str. 134-135.

54 Ban, 2006., str. 11-17.

Karlov brat Gustav Prandau.⁵⁵ Restaurirana je 2006. godine. Ta fisharmonika ima posebnu spomeničku vrijednost jer kao artefakt povezuje njenog bečkoga graditelja, nasljednika Deutschmannove radionice s njegovim nasljednikom i jednim od najznačajnijih proizvođača harmonija u Austro-Ugarskoj Monarhiji Teofilom Kotykiewiczem.⁵⁶ Upravo bi restaurirana Titzova fisharmonika mogla poslužiti kao poticaj da se restaurira Deutschmannova fisharmonika u MSO-u, koja je čak i starija. Jedna Deutschmannova fisharmonika nastala oko 1850. čuva se u Zbirci glazbenih instrumenata Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu (MUO 33109).⁵⁷ Premda je povezanost Karla Prandaua s fisharmonikom kao instrumentom prisutna na više načina, još uvijek ne možemo ponuditi odgovor na pitanje je li upravo ovaj primjerak bio dijelom njegova dvorskog inventara.

Harmonij (MSO-217955)

Sl. 6 Harmonij (MSO-217955), Teofil Kotykiewicz, Beč (Austrija), oko 1880. Snimila Vesna Barjaktarić.

Dimenzije harmonija su 120 × 69 × 106 cm. Kućište mu je izrađeno od smeđeg politiranog drva. Iznad klavijature se nalazi 15 povlačaka za uključivanje registara (manubrija): *Prolong Automat, Forte, Sourdine pour 1, Basson, Clairon, Bourdon, Coranglais percussion, Grand-jeu, Expression, Flute percussion, Clarinette, Fifre, Haubois, Voix-céleste* i *Forte*. Opseg klavijature je od C do c₄ (pet oktava). Donje tipke (2,1 × 14,9 cm) su bijele boje, a gornje crne (0,9 × 7,8 cm). Stalak za note postavljen je preko cijele duljine klavijature. Ispod klavijature nalazi se poluga za uključivanje registara koja se pokreću koljenima (koljenica; lijeva nedostaje). Pedale (stupaljke za gaženje) su ugrađene u sredini donjeg dijela kućišta. Otvara se poklopcem na čijoj je donjoj strani četvrtasta crna ploča s crtežom dvoglavog orla i natpisom „Kotykievicz / Wien“ („Kotykievicz / Beč“).

⁵⁵ Kuhač, 1876a, str. 46.

⁵⁶ Armano, 2006b, str. 19-55.

⁵⁷ Vrbanić, 2011., str. 156-158.

Harmonij je u Beču sagradio Teofil Kotykiewicz (1849. – 1920.), graditelj orgulja i harmonija podrijetlom iz Poljske. Kao što je spomenuto, on je 1878. preuzeo radionicu svog očuha Petera Titzza. Godinu kasnije oženio se Titzovom kćeri Theresiom (1858. – 1923.). Njegova radonica nalazila se na adresi Margarethenstraße br. 63. Uživala je status carske i kraljevske dvorske tvornice harmonija (njem. *K. u. K. Hof-Harmonium-Fabrik*) te se ubrajala među najbolje u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Kotykiewicz je gradio harmonije različitih veličina i dispozicija: od malih s jednim manualom do velikih i raskošno ukrašenih s tri manuala i pedalnom klavijaturom. Njegovi su harmoniji imali široku primjenu: u crkvama, školama, salonima i na koncertnim podijima. Na Svjetskoj izložbi u Beču 1873. dobio je medalju za napredak, na Industrijskoj izložbi u Beču 1880. počasnu nagradu, u mađarskom Egeru 1881. zlatnu medalju, a u Trstu 1882. i Pragu 1891. počasne nagrade. S uspjehom je izlagao na Općoj nacionalnoj izložbi u ukrajinskom Lavovu 1894. godine.⁵⁸

Prema izgledu kućišta može se pretpostaviti da je harmonij u MSO-u nastao oko 1880. Ploča sa signaturom već samom svojom veličinom sugerira da je Kotykiewicz u to vrijeme bio uvaženi graditelj. Pripadao je znamenitom zavičajniku, etnomuzikologu i glazbenom povjesničaru Franji Ksaveru Kuhaču (1834. – 1911.). On je u Donjem Miholjcu od 1848. do 1851. polazio učiteljsku školu i učio glazbu (pjevanje, violinu, orgulje i gitaru) kod Josepha Becka. Tijekom 1851. i 1852. bio je pomoćni učitelj u Pečuhu, a od 1852. do 1854. boravio u Pešti, gdje je završio preparandiju te se školovao na konzervatoriju Peštansko-budimskog glazbenoga društva. Potom je povremeno djelovao kao učitelj u Osijeku te se privatno usavršavao iz klavira i glazbenoteorijskih disciplina, u Weimaru kod Franza Liszta te u Beču kod Carla Czernyja i Eduarda Hanslicka. U Osijeku je od 1858. do 1871. privatno poučavao klavir, 1859. pjevao u društvu *Esseker Liedertafel* (Osječki pjevački zbor, koji je godinu ranije osnovao Ivan Nepomuk Hummel), bio učitelj pjevanja u gimnaziji (1867. – 1869.), skladao te objavljivao publicističke radove.

Putujući Hrvatskom, Slovenijom, Srbijom, Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom, Makedonijom, Bugarskom, Austrijom, Mađarskom i sjevernom Italijom, sustavno je zapisivao i istraživao narodnu glazbu. Kako bi promicao narodnu glazbu, harmonizirao je napjeve i dodao im klavirsku pratnju da bi se mogli izvoditi u građanskim domovima i na koncertima. U Zagreb se preselio 1871., a naredne je godine imenovan nastavnikom klavira i glazbene teorije u glazbenoj školi Hrvatskoga glazbenog zavoda. Posvetio se pisanju etnomuzikoloških, historiografskih i teorijskih sinteza, monografija, studija te pedagoških priručnika. Objavljivao je radove o glazbi u kojima je, među ostalim, predlagao reformu glazbene izobrazbe i reorganizaciju zagrebačkoga glazbenoga života na nacionalnoj osnovi. To je izazvalo odobravanje mnogih suvremenika, ali još više

⁵⁸ Schnürl, 2001.

neprihvatanje, posebno središnjih glazbenih institucija oslonjenih na europsku (pretežno austrijsku) glazbenu tradiciju. Nastavničko mjesto u HGZ-u napustio je 1876. te je do kraja života djelovao kao samostalni istraživač i pisac.⁵⁹

Kuhačevo ime u Osijeku je od 1907. do 1945. nosilo Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo, a od 1924. do 1945. Hrvatska pjevačka župa. Glazbena škola u Osijeku (osnovana 1921.) nosi njegovo ime od 1961. Upravo je Glazbena škola darovala ovaj harmonij 1979. Bio je izložen na izložbi *Osječko!*, koja se u MSO-u održala od prosinca 2016. do listopada 2017.

Harmonij (MSO-181952)

Dimenzije harmonija su 110 × 60 × 107 cm. Kućište je obloženo furnirom koji je kombinacija bukve i hrasta. Vanjske drvene površine politirane su šelakom (prirodnom plastomernom smolom) što mu daje decentan sjaj. Prema stilskim značajkama korpusa možemo odrediti da je nastao početkom 20. stoljeća, a oblikovan je u secesijskom stilu. Bočne strane su valovito profilirane i izrezbarene. Na gornjem dijelu korpusa s lijeve i desne strane nalaze se valovito izbočena postolja na koja su se mogli staviti svijećnjaci. Ukrašena su s po pet drvenih kuglica. Stalak za note izrađen od svjetlijeg drva i naknadno postavljen na vrh korpusa. Stilski nije usklađen s ostatkom instrumenta. Iznad klavijature je 13 povlačaka za uključivanje registara (manubrija): *Sub Bass, Aeolian Zephyr, Viola, Clariana, Melodia, Octave Bass, Vox Humana, Principal Forte, Octave Coupler, Flute, Diapason, Dulciana* i *Vox Jubiletta*. Opseg klavijature je od F_1 do f_3 (pet oktava). Donje tipke (2,2 × 14,9 cm) su bijele boje, a gornje crne (0,9 × 7,9 cm). Ispod gornje ploče su dva manja četvrtasto izrezbarena otvora za propuštanje zvuka, a ispod klavijature dva veća. Ispod donjih otvora se nalaze dvije poluge za uključivanje registara koje se pokreću koljenima (koljenice): *Grand Organ* (lijeva) i *Knee Swell* (desna). Bočne strane i donji dio ukrašeni su vegetabilnim uzorcima. Pedale (stupaljke za gaženje) ugrađene su u sredini donjeg dijela kućišta. Lijevo i desno od pedalâ su ukrasni detalji izvedeni po uzoru na bočne strane uz klavijaturu. Ovaj instrument predstavlja tzv. američki harmonij koji funkcionira na principu usisnog zraka, za razliku od europskog harmonija koji funkcionira na principu potisnog zraka.

Lijevo i desno od registara nalazi se natpis „Wilcox & White / Organ Co. / Meriden, Conn. / U. S. A.“. Na pedalama također piše „Wilcox & White“. Ovi detalji upućuju da harmonij potječe iz tvornice *Wilcox & White*, koju su 1877. u gradu Meridenu u američkoj saveznoj državi Connecticut osnovali Horace Cornwell Wilcox (1824. – 1890.) i Henry Kirk White (1822. – 1907). Od 1865. do 1877. White je radio u tvornici *Estey* u Brattleborou u američkoj saveznoj

državi Vermont.⁶⁰ Tvornica *Wilcox & White* proizvodila je klavire, orgulje i harmonije. Bankrotirala je 1921., a godinu kasnije preuzela ju je tvornica klavira *Conway Musical Industries*.⁶¹ U svrhu što bolje distribucije i prodaje, tvornica je objavljivala ilustrirane kataloge u kojima je isticala svoje brojne kvalitete: najveća je i najbolje opremljena tvornica u SAD-u, mjesečno proizvodi 800 orgulja, zapošljava najvještije radnike, koristi samo najkvalitetnije materijale, izrađuje najljepša kućišta, njezini instrumenti prodaju se u uglednim trgovinama diljem svijeta, dobila je više diploma i medalja od bilo koje druge američke tvornice i za sâm kraj – cijene su više nego pristupačne.⁶² Harmonij je 2006. darovala Osnovna škola Vođinci u Vukovarsko-srijemskoj županiji, koja ga je dobila od Udruge hrvatskih dragovoljaca domovinskog rata grada Vinkovaca. Relativo je dobro očuvan.

Harmonij (MSO-208446)

Dimenzije harmonija su 127 × 61 × 110 cm. Kućište je izrađeno od lipovine i obloženo orahovim furnirom. S lijeve i desne strane su tokareni stupovi izrađeni od bukve. Iznad klavijature se nalazi šest povlačaka za uključivanje registara (manubrija). Prvome nedostaje pločica s nazivom, a ostali su *Sourdine, Expression, Tremolo, Voix céleste* i *Forte*. Slova iznad naziva registara su kratice koje su omogućavale sviraču da ih lakše razlikuje, pogotovo pri brzom promjeni: *S* za *Sourdine*, *E* za *Expression*, *T* za *Tremolo*, *V* za *Voix céleste* i *F* za *Forte*. Opseg klavijature je od C_1 do c_4 (šest oktava). Donje tipke (2,1 × 15,2 cm) su bijele boje, a gornje crne (0,9 × 8,9 cm). Na početku i na kraju klavijature naknadno su dodani drveni štitnici koji je skraćuju u dubinu i visinu. Ovo bi možda moglo upućivati na intervenciju manje vještog svirača koji si je na taj način želio napraviti klavijaturu na kakvu je ranije navikao. U prilog skromnijem glazbenom obrazovanju svirača ide i naknadno dodana pločica ispred klavijature na kojoj su upisani nazivi tonova: G – Gis – A – Be – H – C – Cis – D – Dis – E – F – Fis. Dvije poluge za uključivanje registara koje su se pokretale koljenima (koljenice) nemaju oznake. Pedale su ugrađene u sredini donjeg dijela kućišta.

Iznad klavijature je pločica s natpisom „J. Lenarčič & Co. / Vrhnika“. Na temelju toga saznajemo da harmonij potječe iz tvornice Josipa Lenarčiča (1856. – 1939.), veleposjednika i industrijalca iz Vrhnike, grada u središnjoj Sloveniji. Lenarčič je diplomirao šumarstvo 1877. na Visokoj školi za kulturu tla u Beču. Njegova moderno opremljena tvornica za izradu parketa i drugih finalnih drvnih proizvoda bila je cijenjena i u inozemstvu. Od 1900. do 1918. bio je član Kranjsko-primorskog šumarskog društva, a 1919. njegov predsjednik. Društvo je prestalo s radom 1922., kada je osnovana prva podružnica Jugoslovenskoga šumarskog

⁶⁰ Jedan harmonij iz tvornice *Estey*, koji nosi signaturu „Estey Organ Co. Brattleboro, VT, U.S.A.“ te je nastao 1882., čuva se u Muzeju Međimurja Čakovec (MMČ 6308). Pripadao je skladatelju Josip Štolceru Slavenskom (1896. – 1955.) i dio je Memorijalne zbirke Slavenski.

⁶¹ Gellerman, 1998., str. 266; Richards, 2006., str. 628.

⁶² Illustrated Catalogue of the Wilcox & White Organ Company, Š1881.Č, str. 1-2.

⁵⁹ Marošević i Majer-Bobetko, 2013., str. 307-310.

udruženja (JŠU) u Ljubljani. Lenarčič je izabran za predsjednika podružnice i potpredsjednika JŠU-a, koje je imalo sjedište u Zagrebu. Od 1926. do 1928. bio je predsjednik JŠU-a.⁶³

Prema izgledu i tehničkim karakteristikama može se pretpostaviti da je ovaj harmonij nastao početkom 20. stoljeća. *Oštećen je, a kućište su na više mjesta napali drvotočci.* Muzej Slavonije ga je 2004. otkupio od Pavla Moresa (1942. – 2014.), kovača i glazbenika amatera iz Satnice Đakovačke. On ga je dobio iz crkve Presvetog Imena Marijina u Zelčinu, naselja u sastavu grada Valpova. Pavao Mores je uz prodaju ovog harmonija muzeju darovao hramoniku marke *Hohner* (MSO-156554).⁶⁴

Harmonij (MSO-217953)

Dimenzije harmonija su $104 \times 50 \times 100,5$ cm. Kućište je izrađeno od jelovine i obloženo furnirom od hrasta. Jednostavnog je izgleda i bez ukrasa. Otvara se poklopcem na uvlačenje. Na vrhu korpusa je sklopivi stalak za note. Iznad klavijature se nalaze dva povlačaka za uključivanje registara (manubrija). Natpisi na njima su izbljijedjeli. Opseg klavijature je od F do f_4 (pet oktava). Donje tipke ($2,2 \times 13,9$ cm) su bijele boje, a gornje crne ($0,9 \times 7,9$ cm). Ispod klavijature se nalaze dvije poluge za uključivanje registara koje se pokreću koljenima (koljenice) bez oznaka. Pedale (stupaljke za gaženje) su ugrađene u sredini donjeg dijela kućišta. Na sredini iznad klavijature smještena je pločica sa signaturom „Herrljunga Orgelfabrik / Th. Helgesson / Floda“, koja otkriva mjesto podrijetla i ime graditelja. Herrljunga je gradić u županiji Västra Götaland (šved. *Västra Götalands län*) na zapadu Švedske, čiji je najveći grad Göteborg. Osobito je bio poznat po proizvodnji klavira, orgulja i harmonija. Na relativno veliki broj radionica za izradu instrumenata s tipkama u ovom malom gradu utjecalo je nekoliko čimbenika. Herrljunga je bila željezničko čvorište što je omogućavalo brzu isporuku robe, u okolici je bila razvijena drvna industrija preko koje se moglo nabavljati kvalitetno drvo, a u gradiću Nossebro (također u županiji Västra Götaland) bila je ljevaonica željeza iz koje su se naručivali željezni okviri za klavire.

Graditelj o kojem je ovdje riječ bio je Thorsten Helgesson, koji je djelovao između 1958. i 1968. u četvrti (šved. *tätort*) Floda u općini Lerum (šved. *Lerums*

⁶³ Pirjevec, 2013.

⁶⁴ U Glazbenoj zbirci Kulturnopovijesnog odjela Muzeja grada Šibenika čuvaju se dva instrumenta otkupljena od Pavla Moresa 2006. Prvi je harmonika *Cantulia* (KPO 2543), nastala oko 1940. u tvornici *Kahnt & Uhlmann* u njemačkom gradu Siegburgu. Drugi je *vintage* set bubnjeva (KPO 2904) nastao oko 1930., koji je vjerojatno bio dijelom *big band* orkestra koji je u plesnim dvoranama svirao jazz i swing glazbu tijekom njezina zlatnog doba. Prilikom obrade glazbenih instrumenata iz fundusa šibenskog muzeja u srpnju 2017. njegovu sam imenu mogla pridodati i sliku jer je uz spomenutu harmoniku poslao i dvije svoje crno-bijele fotografije. Dok na jednoj sjedi i puši, na drugoj veselo muzicira na harmonici. U kolovozu 2017. u razgovoru s njegovim sinom Josipom Moresom saznala sam još detalja vezanih uz ovog vrijednog i predanog zaljubljenika u glazbu. Premda je bio samouk, svirao je čitav niz instrumenata: bisernicu, brač, berde, violinu, flautu, klarinet i orgulje, a broj jedan uvijek je bila harmonika. Pavao Mores umio je i popravljati glazbene instrumente. Svirao je u Kulturno-umjetničkom društvu „Sloga“ u Satnici Đakovačkoj, na svatovima i momačkim večerima, a njegov sin se osobito rado prisjeća obiteljskih „veselica“ kojima su prisustvovali brojni članovi obitelji, čak i oni iz Australije. Zahvaljujem Josipu Moresu na ovim detaljima.

kommun), također u županiji Västra Götaland.⁶⁵ Udaljenost od Herrljunge do Flode, dva mjesta spomenuta na signaturi, iznosi 60-ak kilometara. Usprkos tome što je najmlađi od sva četiri harmonija u Zbirci glazbenih instrumenata, u dosta je lošem stanju. Furnir je na više mjesta oštećen, a najveće je oštećenje na gornjoj plohi. Osim toga, rezultat je serijske proizvodnje što je često značilo slabiju kvalitetu izrade. Ta značajka nije zaobišla ni ovaj harmonij. Kao i pijanino *Petrol* (MSO-217952), muzeju ga je 2006. darovao Centar za predškolski odgoj u Osijeku.

ZAKLJUČAK

Skupina instrumenata s tipkama pohranjena u MSO-u broji ukupno 15 primjeraka: devet različitih vrsta klavira (stolni klavir, šest klavira u obliku krila, dva pijanina), pozitiv, fisharmoniku i četiri harmonija. Među njihove graditelje ubrajaju se istaknuta imena – Conrad Graf, Jacob Deutschmann i Teofil Kotykievicz, kao i tvornice *Laubberger & Gloss*, *Petrol* i *Wilcox & White*. Osim njih, tu su i slabije poznati graditelj poput Ernsta Wackea, Georga Gerstenbergera i Leopolda Schnabela. Većina instrumenata (9 od 15) potječe iz Beča što potvrđuje njegov snažan glazbeni utjecaj na Osijek, ali i tamošnju iznimno razvijenu proizvodnju instrumenata s tipkama. Među ostala mjesta njihova nastanka ubrajaju se Pešta (Mađarska), Hradec Králové (Češka), Vrhnika (Slovenija), Herrljunga (Švedska) i Meriden (Connecticut, SAD), dok je jedan primjerak (pozitiv) nepoznatog podrijetla. Broj i raznovrsnost instrumenata s tipkama sačuvanih u Muzeju Slavonije u Osijeku dokaz su povoljnih materijalnih prilika koje su njihovim vlasnicima omogućavale da ih nabave iz inozemstva, dostatna glazbenog obrazovanja te intenzivnoga glazbenog života Osijeka. Na njima se, osim u Osijeku, muziciralo u Zagrebu, Zelčinu, Vinkovcima, Vođincima i Somboru.

Sakupljanje glazbenih instrumenata u MSO-u svjedoči o razvijenoj svijesti o njihovu značenju te nastojanju da ih se sačuva u što većem broju. Neki od njih su upravo zahvaljujući pohrani u muzej spašeni od propasti i zaborava. Jedan je instrument u postupku restauracije – pozitiv. Ono na čemu bi u budućnosti svakako valjalo poraditi jest da mu se pridruže još neki primjerci iz ove skupine. Postupak restauracije pružio bi o njima niz vrijednih i za sada nepoznatih detalja. To se u prvome redu odnosi na Grafov klavir, Vogelov stolni klavir i Deutschmannovu fisharmoniku, koji su značajni ne samo za regionalnu već i nacionalnu kulturnu baštinu. S obzirom na njegovu starost, mali broj sličnih sačuvanih instrumenata u Hrvatskoj i činjenicu da predstavljaju radove vrsnih graditelja, svakako bi bilo poželjno da ih se restaurira, a potom i javno izloži. Na taj bi se način glazbena, ali i šira kulturna javnost mogla upoznati s njihovim vrijednostima i posebnostima. Samim instrumentima vratio bi se vanjski sjaj, ali i mogućnost da se

⁶⁵ Klaverens Hus: Svenska tillverkare av orgelharmonier, <http://www.klaverenshus.se/kunskapsbank/svenska-fabriker/harmonier/>. Pristup: rujan 2019.

na njima muzicira. Oni bi u Osijeku mogli imati jedinstvenu ulogu u njegovanju povijesno obaviještene interpretacije klavirske i komorne glazbe kasnog 18. i prve polovice 19. stoljeća.

Ovi su instrumenti kulturni simboli Osijeka, određenog vremena, pojedinca (vlasnika) i/ili skupine. U njima su sačuvane različite značajke: kulturne, povijesne, društvene, estetske, tehničke, akustičke i dr. Kvalitetom i raznovrsnošću predstavljaju zanimljive karike u proučavanju glazbene kulture grada. Dokazuju i potvrđuju njezin kontinuitet, kao i uključenost osječkih izvora u srednjoeuropske i zapadnoeuropske glazbenokulturne krugove. Pod njihovim utjecajima i međusobnim prožimanjima oblikovala se lokalna sredina. U tome se ogleda i aktualnost ovdje predstavljenoga istraživanja, u kojem su instrumenti s tipkama u Muzeju Slavonije u Osijeku – kao konkretni rezultati interkulturalnih interakcija – po prvi puta sustavno analizirani u muzikološkom i kulturološkom kontekstu.

LITERATURA

- Armano, Emin. Orgulje hrvatskih graditelja: tragom Ladislava Šabana, Zagreb: Jakša Zlatar, 2006.
- Armano, Emin. Fisharmonika Petera Titza iz Župe sv. Mihaela Arkandela u Osijeku // Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 22(2006), str. 19-55.
- Balta, Ivan. Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu // *Polemos*, 8(2005), str. 1-2.
- Ban, Branka. Fisharmonika – otkriće u župnoj crkvi svetog Mihaela Arkandela u Tvrdi // Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 22(2006), str. 11-17.
- Bericht über die zweite allgemeine österreichische Gewerbsprodukten-Ausstellung im Jahre 1839, Beč: K. K. Hof- und Staats-Aerarial Druckerei, 1840.
- Faullend Heferer, Tomislav. Prikaz stanja instrumenta te preliminarna katalogizacija foničkog fundusa i analiza instrumentalnog ustroja povijesnog orguljskog pozitivna iz Zbirke glazbenih instrumenata Muzeja Slavonije u Osijeku, studija iz dokumentacije Umjetničke radionice *Heferer* (rukopis), 2016.
- Gašparović, Lj. Povijesni instrumenti: sjaj trakošćanskog *Grafa* // *Hrvatsko slovo*, 14 (27. lipnja 2008.) 688, str. 19.
- Gellerman, Robert F. Gellerman's International Reed Organ Atlas, 2. izdanje, Lanham: Vestal Press, 1998.
- Großbach, Jan. Atlas der Pianonummern, 9. izdanje, Frankfurt am Main: Verlag Erwin Bochinsky, 1999.
- Hilscher, E. T. Deutschmann, Familie // Flotzinger, R. (ur.), Oesterreichisches Musiklexikon Online, http://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_D/Deutschmann_Brueder.xml. Pristup: rujan 2019.
- Horvat, Ida. „Tafel-Klavier“ ili „fortepiano“ u zbirci Muzeja Slavonije // *Osječki zbornik*, 14/15(1973-1975), str. 309-313.
- Horvat, Ida. Tafel-klavier (glasovir u obliku stola) // Radić, M. (ur.), *Blago Muzeja Slavonije*, Osijek: Muzej Slavonije, 1997., str. 177, kat. br. 136.
- Huber, Alfons Graf, Conrad // Flotzinger, R. (ur.), Oesterreichisches Musiklexikon Online, http://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_G/Graf_Conrad.xml. Pristup: rujan 2019.
- Illustrated Catalogue of the Wilcox & White Organ Company, Meriden: Factories, 1881.
- Kuhač, Franjo Ksaver. Ilirski glazbenici: prilozi za poviest hrvatskoga preporoda, Zagreb: Matica hrvatska, 1893.
- Kuhač, Franjo Ksaver. Valpovo i njegovi gospodari, Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1876.
- Kuhač, Franjo Ksaver. Karlo barun Prandau, glasbenik // *Vienac*, 8 (1. srpnja 1876.) 27, 451-455; 8 (8. srpnja 1876.) 28, 464-467; 8 (15. srpnja 1876.) 29, 480-483; 8 (22. srpnja 1876.) 30, 498-501.
- Malbaša, Marija. Glazbeni život u Osijeku: historijski prikaz // *Osječki zbornik*, 9/10(1965), str. 137-187.
- Marošević, Grozdana ; Majer-Bobetko, Sanja. Kuhač, Franjo Ksaver // *Macan*, T. (ur.), *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krležić, 8(2013), str. 307-310.
- Novak Clinkscale, Martha. *Makers of the Piano 1820–1860*, New York: Oxford University Press, 1999., sv. 2.
- Obad Šćitaroci, Mladen ; Bojanić Obad Šćitaroci, Bojana. *Dvorci i perivoji u Slavoniji: od Zagreba do Iloka*, Zagreb: Šćitaroci, 1998.
- Perčić, Ljerka. Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann // *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 22,(2006), str. 115-139.
- Pirjevec, Avgust. Lenarčić, Josip (1856–1939) // *Slovenska biografija*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti i Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi323288/#slovenski-biografski-leksikon>. Pristup: rujan 2019.
- Richards, J. H., Wilcox & White // Bush, D. E. i Kassel, R. (ur.), *The Organ: An Encyclopedia*, New York: Routledge, 2006.
- Rostás, P., *Fine Furniture // Motherland and Progress: Hungarian Architecture and Design 1800–1900* Sisa, J. (ur.), Basal: Birkhäuser Verlag, 2016., str. 225-243.
- Schnürli, K., Kotykiewicz, Teofil // Flotzinger, R. (ur.), Oesterreichisches Musiklexikon Online, http://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_K/Kotykiewicz_Teofil.xml. Pristup: rujan 2019.
- Šaban, Ladislav ; Blažeković, Zdravko. Izvještaj o dvogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i o pregledu glazbenih rukopisa i knjiga u franjevačkim samostanima u Slavoniji i Srijemu // *Arti musices*, 11/12(1980), str. 47-95.
- Verzeichniss der im Jahre 1845 in Wien öffentlich ausgestellten Gewerbs-Erzeugnisse der österreichischen Monarchie, 1, Beč: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1845.
- Vinaj, Marina. Glazbena ostavština valpovačkog vlastelinstva – oslik kulturne povijesti Slavonije // *Muzeologija*, 51(2014), str. 100-114.
- Vinaj, Marina. Obiteljska knjižnica Prandau-Normann – spomenička muzejska baština // *Osječki zbornik*, 30,(2011), str. 265-274.
- Vinaj, Marina : Vujić, Žarka. Muzealnost knjižnice Prandau-Normann u Muzeju Slavonije Osijek // *Muzeologija*, 48/49(2012), str. 124-132.
- Vrbanić, Vilena. Instrumenti s tipkama iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu // *Arti musices*, 42/2(2011), str. 135-174.
- Vrbanić, Vilena. Signalne trube i spomen-trube iz Muzeja Slavonije u Osijeku // *Grb i zastava*, 12/24 (2018), str. 20-21.
- Wythe, Deborah. Conrad Graf (1782–1851): Imperial Royal Court Fortepiano Maker in Vienna, doktorska disertacija, New York: Sveučilište u New Yorku, 1990.
- Wythe, Deborah. Graf, Conrad // Sadie, S. (ur.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, London: Oxford University Press, 10(2001), str. 264.

INTERNETSKÉ STRANICE

- Clinkscale Online: A Comprehensive Database of Early Pianos, 1700-1860, <http://earlypianos.org/>. Pristup: rujan 2019.
- Facteurs de pianos à Vienne, http://www.lievementbeek.eu/Pianos_viennois.htm. Pristup: rujan 2019.
- Klaverens Hus, <http://www.klaverenshus.se>. Pristup: rujan 2019.
- Petrof, <http://www.petrof.com>. Pristup: rujan 2019.
- Smithsonian National Museum of American History, <http://americanhistory.si.edu>. Pristup: rujan 2019.
- Zbirka fotografske dokumentacije Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, <http://fototeka.min-kulture.hr>. Pristup: rujan 2019.

KEYBOARD INSTRUMENTS IN THE MUSEUM OF SLAVONIA IN OSIJEK

SUMMARY

Collection of musical instruments in the Museum of Slavonia in Osijek is the biggest and most diverse collection of its kind in the eastern Croatia. A section of keyboard instruments in the collection consists of 15 objects: nine different types of pianos, positive organ, physharmonica and four harmoniums. The square piano (*Tafelklavier*), the oldest instrument in the section, was built in Pest in 1815 by the carpenter Sebestyén Antal Vogel. It is chronologically followed by the three historical pianos (fortepiano, *Hammerklavier* or *Hammerflügel*), built in Vienna in the first half of the 19th century. These are characterized by the Austrian type of piano action (Ger. *Prellmechanik*). They were built by Ernst Wacke and Georg Gerstenberger, two lesser known builders, and Conrad Graf – one of the most prominent Viennese piano makers of the time. His historical piano, built in 1838 or 1839, is stored in the collection. Two grand pianos, made in the second half of the 19th century, and one made at the turn of the 19th to 20th centuries, also originate from Vienna. Leopold Schnabel's piano was built around 1860; Gottfried Cramer's and Wilhelm Mayer's piano was built in 1878 or shortly thereafter (both with the Austrian type of piano action); and the *Lauberger & Gloss* piano (with the English type of piano action) was built around 1900. Two upright pianos are also kept in the collection. One built in the *Caspar Lorenz & J. Stary* workshop in Vienna around 1890, and the other built in the *Petrof* factory in Hradec Králové in the Czech Republic at the end of the 19th century.

Along with different types of pianos, the collection stores the positive organ – small, one-manual pipe organ – of an unknown maker and provenance, probably built between 1850 and 1860. It was brought to the museum from the Fabing inn, whose owner may have been the innkeeper Antun Fabing. He shared his last name with the most productive organ builders family in eastern Croatia in the second half of the 19th century. The physharmonica

was built in Vienna around 1840 by Jacob Deutschmann, an imperial and royal court organ maker. The collection also features four harmoniums dating from between 1880 and 1960. The most significant is the oldest one, built in Vienna around 1880 in the workshop of Teofil Kotykiewicz, who was also an imperial and royal court builder. Two harmoniums were made in the early 20th century: one in the *Wilcox & White* factory in Connecticut, USA and the other in Joseph Lenarčič's factory in Vrhnika, Slovenia. The most recent is the Theosten Helgesson's harmonium, produced in Herrljunga, Sweden around 1960.

The number and variety of the keyboard instruments kept in the Museum of Slavonia is proof of a favourable economic situation of their past owners, which allowed them to purchase these instruments from reputable international workshops. It is also an evidence of their adequate music education, as well as intensive music life in Osijek. Besides in Osijek, the instruments were played in Zagreb, Zelčín, Vinkovci, Vođinci, and Sombor. The process of instrument collection by the Museum of Slavonia is a testimony of a developed awareness of their significance and an effort to save as many of them as possible. The instruments are stored in the museum storerooms on the no. 6 Trg Svetog Trojstva and the no. 2 Josip Bösendorfer Street. The piano built by Gottfried Cramer and Wilhelm Mayer is the only keyboard instrument exhibited in the temporary permanent exhibition. The positive organ is the only instrument that is currently in the process of being restored. Hopefully, some of the other instruments in the collection will follow this example. This primarily refers to Graf's piano, Vogel's square piano and Deutschmann's physharmonica. Considering their age, a small number of similarly preserved instruments in Croatia, and the fact that they represent achievements of exquisite makers, they are significant not only for regional and national, but also for international cultural heritage.